

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI
JIZZAX FILIALI

KOMPYUTER ILMLARI VA MUHANDISLIK TEXNOLOGIYALARI

XALQARO ILMIY-TEXNIK
ANJUMAN MATERIALLARI

TO'PLAMI
2-QISM

26-27-SENTABR
2025-YIL

Google
Scholar

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI**

**KOMPYUTER ILMLARI VA MUHANDISLIK
TEXNOLOGIYALARI**

mavzusidagi Xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami
(2025-yil 26-27-sentabr)
2-QISM

JIZZAX-2025

Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari. Xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari to'plami – Jizzax: O'zMU Jizzax filiali, 2025-yil 26-27-sentabr. 368-bet.

Xalqaro miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari sohasidagi innovatsion tadqiqotlar aks etgan.

Globalashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e'tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarini qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma'ruza tezlari to'plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo'nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o'qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas'ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., t.f.n., dots. Baboyev A.M.

Tahrir hay'ati a'zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), prof. Abduraxmanov R.A., p.f.f.d.(PhD) Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD), dots. Alibayev S.X., t.f.f.d.(PhD), dots. Abdumalikov A.A, p.f.f.d.(PhD) Hafizov E.A., f.f.f.d.(PhD), dots. Sindorov L.K., t.f.f.d.(PhD), dots. Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD) O'ralov A.I., p.f.n., dots. Aliqulov S.T., t.f.f.d.(PhD) Kuvandikov J.T., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Sharipova S.F., Jo'rayev M.M.

Mazkur to'plamga kiritilgan ma'ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlarning to'g'riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATIDAGI TIBBIY TERMINLARINING GENETIK TAHLILI

Buronova Xolida Toshtemirovna

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

buranovaxolida8987@gmail.com

Annotatsiya: Barcha fanning alifbosi hisoblangan terminologiyasini o'rganish, tadqiq etish shu fanni egallovchi mutaxassis uchun ham, til egalari uchun ham, qolaversa, shu tilning taraqqiyoti uchun mas'ul mutaxassislar uchun ham birdek ahamiyatli. Tibbiyot terminologiyasi esa o'zbek tili terminologik tizimlari ichida eng yiriklaridan, leksik-terminologik bazasi jihatidan katta hajmli va murakkab tuzilish va jihatlariga ega tizimlaridan hisoblanadi. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi tibbiy terminlarning genetik tahlili izohli lug'at asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lug'at, lug'atshunoslik, termin, genetik tahlil, etimologiya, o'zlashma so'z, o'z qatlam.

Lotin va qadimgi yunon tillarining xalqaro tibbiyot terminologiyasining shakllanishidagi roli tarixiy voqea-hodisalar, xususan, Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rim sivilizatsiyasining Yevropa sivilizatsiyasi rivojida beqiyos o'rni bilan izohlanadi. Ahamiyatli jihatlardan biri sifatida lotin tili mutaxassislarining ta'kidlashicha, ko'plab lotin hikmatli so'zlari, maqol va matallari hayot va o'lim, inson salomatligi, shifokorning faoliyati bilan bog'liq. Ammo bir necha yuzyillardan buyon o'lik til hisonlanishiga qaramay, lotin va qadimgi yunon tillari birgalikda tibbiyot va biologiya ilmiy tili sifatida mazkur sohalar rivojiga hissa qo'shib kelayotganini mutaxassislar lotin tili tarixidagi muayyan jarayonlar bilan bog'lashadi.[1]

Ta'kidlash kerakki, tibbiyot terminologiyasining (sof tibbiy terminologik tizim) o'zida ham etimologik asosga bog'liq ravishda ba'zi lingvistik terminologiyaga xoslikka putur yetkazuvchi hodisalar yuzaga keladi. Masalan, terminologik tizim birliklarining ham lotin, ham yunon tilidagi variantining barobar qo'llanilishi:

suv: aqua (lot.) – hydor (yun.);

ayol: femina (lot.) – gynae (yun.);

dori: medicament (lot.) – pharmac (yun.);

ko'z: oculus (lot.) – ophthalm (yun.);

burun: nasus (lot.) – rhin (yun.);

to'g'ri ichak: rectum (lot.) – proct (yun.) va b.

Yuqoridagi misollar xalq tilida ko'p uchraydigan yoki barcha insonlar tibbiyot muassalari yoki tibbiy jarayonlarda duch kelishi mumkin bo'lgan iste'molda faol bo'lgan so'zlarning lotin va yunon tillaridagi sinonim (aslida leksik dublet) variantlari. Okulist huzuriga borish haqida ko'rsatma olgan tibbiyotdan (tibbiy terminologiyadan) unchalik xabardor bo'lmagan insonning "Oftalmolog" yozuvli xonada okulist o'tirishidan bexabar holda ancha vaqt ovora bo'lishiga o'xshash holatlar mana shunday tibbiy terminlar sinonimiyasi natijasida ro'y berishi ehitmoli yuqori.

Juda yirik hajmli tibbiyot terminologiyasi uchta katta guruhga ajratilgan holda o'rganiladi: anatomiyaga oid terminlar (morfologik fanlar terminshunosligi); davolashga oid terminlar (patologik anatomiya va klinik fanlar kompleksi terminshunosligi); dorishunoslik terminlari (dori vositalari nomenklaturasi bilan birga).[2] Lotin tili anatomik va farmasevtik atamalarda, yunon tili klinik atamalarda faol hisoblanadi. Izohli lug'at asosida tibbiy terminlarning guruhlanishi va mavzuviy bo'linish prinsiplari haqida mulohazalar keyingi fasllarda batafsil bayon etiladi.

Tibbiyot terminologiyasining uchta yo'nalishidan biri – anatomik terminlar tibbiy ta'limning muhim qismi sifatida qaraladi. Bunda lotin tili xususiyatlarini bilish juda muhim. Klinik terminlarda esa klinik amaliyotda yuzaga chiquvchi hodisalarni ifodalovchi terminelementlar asosida murakkab so'zlar yasalishi jarayoni yetkachilik qiladi. Masalan, *steno* – tor, torayish; *entero* – ichak; *nefro* – buyrak; *pexia* (pexis-mustahkamlash) – ichki a'zoni mustajkamlash uchun jarrohlik operatsiyasi. Mana shu kabi tibbiy terminologiya yasalishiga oid o'ziga xosliklar lotin va yunon tillariga oidligi O'zbek tilining izohli lug'atida biror qat'iy tartibga amal qilingan holda berilmagan. Ya'ni affiksatsiya usuli bilan yasalgan yoki terminelement orqali hosil bo'lgan murakkab birlikdagi har bir morfemik qism qaysi tilga oidligi to'g'risida ma'lumot ba'zi so'zlarda mavjud, ba'zilarida esa berilmagan. Masalan: bronxografiya so'zida *bronxo* qismining etimologiyasi berilmagan, *grapho* yunoncha yozaman degani ekani berilgan. Agar murakkab tibbiy birlikning hosil bo'lishidagi barcha qismlar bir tildan olinganligi (deylik, birinchi qism ham, ikkinchi qism ham yunon tilidan olingan bo'lsa) birinchi qism oldidan shu tilga oid belgi orqali berilishi qoida sifatida olingan bo'lsa, bronxografiya so'zida *bronxo* dan oldin *yun.* belgisini keltirish orqali berilishi kerak edi.

Bundan tashqari *gipo-*, *giper-* *prefiksli*, *limfa-*, *osteo-*, *nerv-*, *steno-* terminelementli so'zlarda ham xuddi shu holat kuzatiladi.

Aytib o'tish joizki, bu kabi birliklarda ko'plab so'zlarda takrorlanuvchi prefiks yoki suffikslar lug'atda avval izohlangan.

Ensefalit va *esnefalogramma* so'zlari ketma-ket berilishiga va ular bir xil terminelementdan yasalganiga qaramay, bu so'zlarning tarkibiy etimologik ma'lumotlari har bir so'zda to'liq berilgan.

ENSEFALIT [*yun.* enkephalos – miya + *lot.* itis – yallig'lanishni bildiruvchi qo'shimcha] *tib.* Bosh miyaning yallig'lanishi. [3]

ENSEFALOGRAMMA [*yun.* enkephalos – miya + *lot.* grapho – yozaman] *tib.* Bosh miyani rentgenografik tekshirish usuli. [4]

Qolaversa, *ensefalogramma* termini tarkibidagi *gramma* lotincha grapho so'zi emas, aksincha “rentgen surati, tasvir, ro'yxatga olish natijasi” ma'nolarida qo'llaniladigan, yunoncha “yozma, tasvir” lug'aviy ma'nolarini anglatadigan terminelement hisoblanadi.[5] Bundan tashqari, *-graf(iya)* qo'shimchasining etimologiyasi lotin emas, yunon tiliga oid. [6]

Qoida tariqasida aytib o'tish o'rinliki, *-grafiya* tibbiy tekshiruv jarayoni va tekshirish uchun asbob yoki moslamani anglatuvchi, *-gramma* esa tekshiruv natijasini anglatuvchi suffiks hisoblanadi.

Tahlil qilinadigan bo'lsa *gema*, *gemo*, *gemato* bilan boshlanuvchi so'zlarning izohi va berilishida lug'at foydalanuvchisi tomonidan chalkashlik yoki

tushunmovchilik yuzaga kelishi mumkin. Chunki *gem* soʻzi yunoncha *haima* – qon maʼnosini anglatishi berilgan, ammo bunda oʻzlashma baynamilal soʻzlar tarkibida kelishi haqida maʼlumot berilmagan. Tartibga koʻra ushbu soʻzdan keyin *gematit*, undan keyin tibbiyotga oid *gematologiya* soʻzi kelgan.

GEMATOLOGIYA [gemato.. + yun. logos - taʼlimot] *tib.* Qon tarkibini va u bilan bogʻliq kasalliklarni oʻrganuvchi fan.

Demak, shu lugʻat maqolasigacha etimologik jihatdan *gemato* nima maʼno anglatishi haqida maʼlumot berilmadi, maʼno hozircha foydalanuvchiga mavhum. Bitta lugʻat maqolasi (*geminata*)dan keyin *gemo-* (*gemato-*) lugʻat maqolasi berilib, unda biz tahlilga tortgan birlikka oid boʻlgan *gemato* qismi haqida maʼlumot berilgan, ammo bu ham bosh soʻz “*gemo*”dan keyin kichik harflar bilan *gemato* shakli aynan shu maʼnoni aglatuvchi birlik sifatida keltirilgan. Bunday berilish foydalanuvchi uchun noqulaylik tugʻdiradi, bizningcha.

Yalligʻlanishni bildiruvchi lotincha affiks *-itis* soʻzni butunlay lotincha deyishga asos boʻlmas kerak. Qolaversa, nega aynan *laringit* bilan bogʻliq oʻzakdosh soʻzlar ketma-ket berilayotgani juda koʻplab bunday oʻzakdosh tibbiy terminlar orasidan qaysi mezonga asosan lugʻat uchun tanlab olinganligi haqida aniq tasavvur shakllanishi uchun shu birliklarda qoʻllanilgan leksikografik belgilar yoki lugʻat maqolalari yetarlicha asos toʻplash imkonini bermadi.

Koʻrinadiki, etimologik maʼlumot berish jarayonida birlik tarkibida mavjud boʻlmagan *-in*, *toxikon* kabi morfemalar keltiriladi. Sababi esa tuzuvchilarga ayon. Ushbu holat 2020-yilgi nashrda ham aynan takrorlangan. Bu kabi tushunmovchilikka sabab boʻluvchi holatlar lugʻatning keyingi nashrlarida tuzatish uchun inobatga olinishi maqsadga muvofiq.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, genetik maʼlumotlarning berilishi termin haqida toʻliqroq tasavvurga ega boʻlish va tushuncha hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tibbiyotda terminlarga qoʻyiladigan talablardan biri uning etimologik maʼlumotiga ahamiyat berish hisoblanadi. Soʻz (lotin, yunon tillaridan olingan) tibbiy termin sifatida shakllantirilish jarayonida uning tub etimologik maʼnosi oʻzgarmasligi lozimligi taʼkidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Gylys, Barbara A. Medical terminology simplified: a programmed learning approach by body system/Barbara A. Gylys, Regina M. Masters. — Fifth edition. 2014
2. Rustamova S.Sh., Saydullayeva M.A., Abdullayeva R.M va boshqalar. Lotin tili va tibbiy terminologiya. TTA bakalavr 1-kurs talabalri uchun darslik. Toshkent, 2017. 311 b.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 5-жилд. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. — Б.42.
4. Rustamova S.Sh., Saydullayeva M.A., Abdullayeva R.M va boshqalar. Lotin tili va tibbiy terminologiya. TTA bakalavr 1-kurs talabalri uchun darslik. Toshkent, 2017. — Б.144.
5. Boliyev M.N. Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi: tibbiyot kollejlari uchun darslik. -qayta ishlangan va toʻldirilgan 8-nashr. — Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, 2013. — Б.58.